

KİTÂB-I MUKADDİME-İ EBU'L-LEYSİ'S-SEMERKANDÎ

ÖZKAN Abdurrahman (2018). *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindi, Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler-Tıpkıbasım, Palet Yayınları, Konya, 275 s. ISBN 978-605-2338-60-5.*

Ayşe KILIÇ*

Dil Araştırmaları, Güz 2018/23: 330-333

Palet Yayınları tarafından Mustafa Toker ve Mehmet Yastı editörlüğünde Abdurrahman Özkan tarafından hazırlanan eser, Mayıs 2018'de okuyucu ile buluşturulmuştur.

Bu eser Memluk Kıpçak Türkçesi ile kaleme alınmış, Ebu'l-Leysi's-Semerkindî'nin Mukaddime fi's-Salât (Mukaddimetü's-Salât) adlı Arapça fıkıh kitabının satır altı tercümesidir. Müellifin tam ismi Ebu'l-Leys İmâmu'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahîm es-Semerkindî'dir. Eserin konusu, Hanefî mezhebinin kurallarına göre İslâm'ın şartları, namaz, farzın çeşitleri, namazın önemi, abdestsizliğin çeşitleri, temizlik, suyun çeşitleri; namazın farzları, vacipleri ve sünnetleri, abdestin farz ve sünnetleri, istinca, abdestin alınışı ve abdest duaları, taharetin çeşitleri, abdestin çeşitleri ve bazı dinî terimlerdir. Eserin Ayasofya ve Uzluk başta olmak üzere birçok nüshası vardır, hazırlanan çalışmada da Ayasofya ve Uzluk nüshalarından yararlanılmıştır. Eserin tam olarak hangi tarihte ve kim tarafından tercüme edildiği bilinmemektedir.

Çalışmayı hazırlayan Abdurrahman Özkan, Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi alanlarında çalışmalar yapan yazar, 1994 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlamış olduğu bu çalışmasını farklı yönlerden geliştirerek yayına hazır hale getirmiştir.

Eser üzerinde daha önce çalışanlar arasında A. Zajaczkowski¹ ve R. Toparlı² sayılabilir.

Elimizdeki bu çalışma kaynaklar, kısaltmalar ve çeviri yazı işaretleri verildikten sonra *giriş, inceleme, metin, dizinler ve tıpkıbasım* başlıkları altında beş ana bölümden oluşmaktadır.

Yazar kitabın ön sözünde eserle ilgili çalışmaların yeterli olmadığını, bu yüzden daha önceki çalışmaları tamamlamak ve çalışmalarda eksiklikleri gidermek amacıyla bu çalışmayı yaptığını dile getirilmiştir.

“Kıpçaklar ve Memluk Kıpçak Türkçesi” başlığı ile başlayan giriş bölümünde yazar, Kıpçakların göç ettiği bölgeler, Kıpçak Türkçesinin kullanıldığı coğrafyalar,

* *Yüksek Lisans Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ordu/TÜRKİYE, aeyseaklc@gmail.com*

1 Ananiasz Zajaczkowski, *Le Traite Arabe Mukaddima D'abou'l-Lait As-Samarkandi, En Version Mamelouk-Kiptchak, (Ms. İstanbul, Ayasofya1451), Warszawa 1962.*

2 Recep Toparlı, *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindi, Transkripsiyonlu Metin-İndeks-Orjinal Metin, Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum 1987.*

Kıpçak Türkçesi ile yazılmış metinlerin Kıpçakların yayılma alanına bağlı olarak tasnif edilişi hakkında bilgiler vermiştir. Ardından “Memluk Kıpçak Dil Yadiğârları” başlığı altında o dönemde yazılmış gramerler ve sözlükler, fıkıh kitapları, okçuluk ve atçılıkla ilgili kitaplar, edebî eserler sıralanmıştır. “Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leyis's-Semerkindi” başlığı altında ise eserin müellifi, konusu, nüshaları, eser üzerinde yapılan çalışmalar ve eserin dili hakkında kapsamlı açıklamalar yapılmıştır.

İnceleme bölümü “Yazılış Özellikleri” ve “Ses Bilgisi Özellikleri” olarak iki ana kısma ayrılmıştır.

“Yazılış Özellikleri” ile başlayan ilk ana kısımda yazar, Ayasofya nüshasını esas alarak Türkçe kelime ve eklerdeki bütün ünlülerin ve bazı ünsüzlerin yazılışına yer vermiştir. Öncelikle /a/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/ ünlüleri ile /ç/, /p/, /t/, /s/, /ñ/ ünsüzlerinin yazılışları incelenmiştir. “Diğer Yazılış Özellikleri” başlığı altında ise şeddenin kullanılması, bazı kelimelerde {+I} belirtme hâli ekinin gösterilişi, bazı örneklerde eklerin ayrı yazılması, bazı kelime ve eklerin yazılışında çift hareke kullanılması ve bazı Arapça kelimelerdeki uzun /i/ ünlüsünü gösteren /y/ (ﻱ), cezm (◌) işaretleriyle işaretlenmesi gibi durumlar belirtilmiştir.

“Ses Bilgisi Özellikleri” ile başlayan ikinci ana kısım; “Ünlü Değişimleri” başlığı ile başlamış ve yazar değişimler ele alınırken Ayasofya ve Uzluk nüshasının imlalarını dikkate aldığı, örnek tespitinde ise genellikle Ayasofya nüshasını esas aldığı ve farklılık durumunda da Uzluk nüshasından yararlandığını belirtmiştir. Burada /i/ > /e/ veya /e/ > /i/ (de- > di- vb.), /a/ > /e/ (bangla- > bengle- vb.), /a/ > /e/ > /i/ (yeñi > yangı vb.), /ı/ > /i/ (yeñi > yiñi vb.), /e/ > /a/ (Tengri > Tañrı vb.), /i/ > /ü/ (sidük > südük vb.), /ü/ > /i/ (üçün > içün vb.), /e/ > /ü/ (etük > üdük vb.), /ı/ > /u/ (şarığ > şaru vb.), /u/ > /a/ (ortu > orta vb.), /u/ > /ı/ (toğru > doğrı vb.), /o/ > /a/ (topuğ > tapuğ vb.), /a/ > /ı/ (arala- > arıla- vb.) değişmesi ve son olarak yabancı kökenli kelimelerdeki ünlü değişimleri örneklerle incelenmiştir. “Ünlü Uyumu” başlığı ile devam eden bölümde “Dil Uyumu (Kalınlık-İncelik)” incelenmiş ve metinde {-ken} ekinin kullanıldığı kelimeler dışında uyumun tam olduğu belirtilmiştir. “Dudak Uyumu (Düzlük-Yuvarlaklık)” başlığı altında dudak uyumunun metinde tam olmadığı ve dudak uyumunun bozulmasına sebep olan nedenler sıralanıp kelimeler ve eklerde ayrı olarak incelenirken, üçüncü başlık olan “Ünlü Türemesi” kısmında metinde tespit edilen türemeler iki nüsha karşılaştırılarak verilmiştir. “Ünlü Düşmesi” başlığında eserde kelime başında ünlü düşme hadisesinin görülmediği belirtilerek, kelime ortasında ünlü düşmesi örneklerinin tespit edilebildiği örneklerle verilmiştir. Daha sonra “Ünlü Kısılması” başlığına geçen yazar, metindeki alıntı kelimelerin bir kısmındaki uzun ünlülerin gösterilmemesini ünlü kısılması olarak incelemiş; “Kaynaşma ve Birleşme” kısmında ise metindeki ses kaynaşmasının az sayıda örneği olduğu belirtilmiştir. Yedinci başlık olan “Ünsüz Değişimleri”nde tonlulaşma, tonsuzlaşma, süreklileşme, dudaksılaşma, genizsileşme, akıcılılaşma ve diğer ünsüz değişimleri ayrı alt başlıklar altında ele alınmıştır. “Ünsüz Türemesi” başlığında ur- fiilinde /v-/ türemesi ve Arapçadaki hemzeli kelimelerde görülen /y/ türemesi gösterilmiş, zamir n'sinin kullanıldığı örnekler verilmiştir. Eserde “Ünsüz İkizleşmesi”yle ilgili olarak birkaç örnek tespit edilirken, “Ünsüz Tekleşmesi”nde ise Arapçadan dilimize geçen kelimelerde görülen bu ses olayının ikiz ünsüzlerden birinin düşmesi sonucu meydana

geldiği dile getirilmiştir. On üçüncü ve son başlık olan “Benzer Hece Düşmesi”nin ise *tur-* fiilinden oluşan {+dUr} ekinde görüldüğü söylenerek bu bölüm sona erdirilmiştir.

Eserin “Metin” bölümü Ayasofya nüshasına (*A nüshası*) göre oluşturulmuş ve Uzluk nüshasındaki (*U nüshası*) farklılıklar dipnotta gösterilmiştir. On dokuz sayfadan oluşan bu bölümde, metin Latin harflerine transkribe edilmiştir.

Devam eden “Dizinler” bölümü ise “Kelimeler Dizini” ve “Ekler Dizini” olmak üzere iki ana başlık altında sıralanmıştır.

“Kelimler Dizini” başlığını yazar “A Nüshasındaki Kelimelerin Dizini” ve “U Nüshasındaki Bazı Kelimelerin Dizini” adlı iki alt başlıkta ele almıştır. Ayasofya nüshasındaki kelimeler dizini 20 sayfadan ve 733 madde başı kelimedenden oluşmaktadır. Uzluk nüshası dizini incelenirken de “A Nüshasına Göre Ses veya Anlam Farkı Olan Kelimeler” alt başlığı altında 51 madde başı kelime; “A Nüshasında Bulunmayan Kelimeler” alt başlığında ise 44 madde başı kelime tespit edilmiş, böylelikle nüshalar arasındaki farklı kelimeler belirlenmiştir.

“Ekler Dizini”nine geldiğimizde yazar dipnotta bu dizini hazırlarken Ayasofya nüshasındaki bütün yapım ve çekim eklerine örnekleri ile yer verdiğini, Uzluk nüshasından verilen örneklerde de örneklerin geçtiği bütün yerleri belirttiğini dile getirmiş, az görülen veya farklı kullanılan bazı eklerle ilgili olarak Uzluk nüshasından örneklere yer verdiğini belirtmiştir. 8 sayfadan oluşan bu kısımda 150 ek tespit edilerek örneklendirilmiştir. Yazarın verilerinden hareketle eklerle ilgili tarafımızdan şöyle bir tablo oluşturulmuştur:

İsimden isim yapma ekleri	+An, +cek, +Cl, +düz, +GA/+KA, +(U)K, +(I)l, +IA, +IIK/+IUK, +IU,+IUK, +(I)ncI, +rAK,+sIz/+sUz.
Fiilden isim yapma ekleri	-A (<-GA), -AK, -An, -gi, -I, -IcI, -(U)K, -kun, -I, -mAK, -mAKIIK (<-mAK+IIK), -mUr, -(I)n, -sU, -U/-I.
İsimden fiil yapma ekleri	+A-, +ar-, +DA-, +IA-, +r-, +sUr-.
Fiilden fiil yapma ekleri	-Ar-, -dAr-, -DUr-, -ğuz-, -(I)l/- (U)l-, -mA-, -(I)n-, -(I)ş-, -(I)t/- (U)t-, -Ur-, -y- (<-d-).
Çokluk eki	+IAr.
İyelik ekleri	+(U)m (teklik birinci şahıs), +(U)ñ (teklik ikinci şahıs), +I, +sI, +U (teklik üçüncü şahıs), +(U)mUz (çokluk birinci şahıs) +(I)ñIz/(U)ñUz (çokluk ikinci şahıs), +IArI (çokluk üçüncü şahıs)
İlgi hâli ekleri	+nIñ, +nUñ, +Uñ, +üm/+im (birinci şahıs zamirlerinde).
Belirtme hâli ekleri	+I, +n, +nI.
Yönelme hâli ekleri	+A, +GA.
Bulunma hâli ekleri	+dA.
Ayrılma hâli ekleri	+dAn, +dIn.
Vasıta hâli ekleri	+IIA, +IA, +(I)n.
Eşitlik hâli eki	+CA.
Yön gösterme ekleri	+KArI, +rA.

Aitlik eki	+ki.
Bildirme ekleri	+dİr, +dUr, +durur, -sen (teklik ikinci şahıs).
Soru ekleri	-mİ, -mU.
Şahıs ekleri	+Am, +m, +men (teklik birinci şahıs), +ñ (teklik ikinci şahıs), +K(çokluk birinci şahıs), +ñUz, +sİz (çokluk ikinci şahıs), +lAr (çokluk üçüncü şahıs).
Görülen geçmiş zaman ekleri	-dU-m, -tu-m (teklik birinci şahıs), -dU-ñ (teklik ikinci şahıs), -dİ (üçüncü şahıs), -dİ-K/-dU-K (çokluk birinci şahıs), -dU-ñUz (çokluk ikinci şahıs), -dİ-lAr (çokluk üçüncü şahıs).
Öğrenilen geçmiş zaman ekleri	-mıſ, -Up durur (teklik üçüncü şahıs).
Geniş zaman ekleri	-Ar-men, -r-Am, -r-men, -Ur-men (teklik birinci şahıs), -Ar, -Ir, -r, -Ur (teklik üçüncü şahıs), -Ar-sİz (çokluk ikinci şahıs), -Ar-lAr, -r-lAr, -Ur-lAr (çokluk üçüncü şahıs), -mAs, -mAz (olumsuzluk).
Gelecek zaman ekleri	-GAy/ -key, -GAy-men (teklik birinci şahıs), -GAy-siz (teklik ikinci şahıs).
Emir ekleri	-Gİl/-kil (teklik ikinci şahıs), -sUn (teklik üçüncü şahıs), -(U)ñ, -(U)ñUz/(I)ñUz (çokluk ikinci şahıs).
Şart ekleri	-sA, -sA-ñ (teklik ikinci şahıs), -sA-ñUz (çokluk ikinci şahıs).
İstek ekleri	-A (teklik üçüncü şahıs), -A-sİz (çokluk ikinci şahıs).
Yeterlik eki	-AmA (<-A u-mA-) olumsuz.
Sıfat-fiil ekleri	-AcAk, -An, -Ar, -dUk, -GAn, -KAn, -mİſ, -r, -Ur.
Zarf-fiil ekleri	-A, -AndA, -dUkdA, -GAndA/ -kende, -GAndAn/ -kenden (şoñra), -I, -IncA, -ken, -mAzdan, -U, -Up.

Çalışmanın son bölümü olan “Tıpkıbasım” kısmı 173-275. sayfalar arasında yer almakta olup Ayasofya³ ve Uzluk⁴ nüshalarının tıpkıbasımları bulunmaktadır.

Son olarak dört sayfadan oluşan, eski ve güncel kaynaklara yer verilen “Kaynaklar” bölümüyle yazar 116 yazılı kaynak ve 5 internet kaynağı vermekte, böylece de araştırmacılara geniş bir bibliyografya imkânı sağlamaktadır. Titiz bir çalışma olduğu anlaşılan bu bölümde yararlanılan en eski kaynak *Geza Kuun (1880)*'a, en güncel kaynak ise *Abdullah Mert (2017)*'e aittir.

Kıpçak Türkçesine ait bu çalışma, sadece akademik çalışma yapanlar için değil, o dönemin dilini ve eserlerini merak edenler için de faydalı olacak donanıma sahip, sade bir dille hazırlanmıştır. Ayrıca bu çalışmada eserin tıpkıbasımına ulaşılmayı kolaylaştıran ve Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserler arasında unutulup gitmesine izin vermeyen kıymetli hocamıza teşekkür ederiz.

3 Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 1451 numarada kayıtlı olan nüshaya ait tıpkıbasımlar eserin 173.-220. sayfaları arasındadır.

4 Konya İl Halk Kütüphanesi Pof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk Bölümü 6993 numarada kayıtlı nüshaya ait tıpkıbasımlar eserin 222.-275. sayfaları arasındadır.